

Анна КОЗЛОВА

Особливості психологічної шкоди, завданої дитині-жертві насильства

Постановка проблеми. Важливою складовою частиною злочину є власне нанесена шкода. Характер та розмір шкоди, в тому числі психологічної шкоди відносяться до обставин, які підлягають доказуванню по кожному кримінальному провадженню. Виявлення психологічної шкоди нанесеній дитині може стати підставою, для визначення характеру насильницького впливу та відкриття кримінального провадження. Адже саме показники психологічної шкоди дитині нерідко дають первинну інформацію про спосіб, місце, та особливості скоєння злочину по відношенню до дитини, а особливо коли мова йде про дошкільнят. Встановлення особливостей заподіяної психологічної шкоди дитині може бути основним показником ступеня тяжкості вчиненого злочину.

Злочинна шкода (наслідки злочину) характеризуються наступними істотними ознаками. По-перше, це конструктивний елемент злочинного діяння, який свідчить про закінчення злочину або про його перебіг (у випадках систематичних посягань). По-друге, — це порушення прав, при якому істотно знижуються або втрачаються соціально корисні властивості людини. По-третє, — це об'єктивний

критерій тяжкості вчиненого посягання, яке підлягає врахуванню під час визначення міри кримінальної відповідальності, кваліфікації злочину та призначення покарання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовні аспекти психологічного здоров'я розглядаються такими науковцями, як О. А. Михайлина, А. Б. Холмогорова, Е. С. Калітеевская, О. І. Даниленко, А. В. Шувалов, О. В. Хухлаєва та ін. Проблемам моральної шкоди займались В. Д. Примаков, О. О. Отрадна, Л. В. Малюга. Окремі аспекти психологічної шкоди розглядали: О. Б. Орлов, Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна та ін.

Метою статті є концептуалізація поняття психологічної шкоди, завданої дитині внаслідок насильства. Встановлення різниці між психічною шкодою та психологічними наслідками насильства, визначення індикаторів, які потрібно враховувати під час проведення експертних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Поняття «здоров'я» є доволі широким так, кожна галузь науки визначає його з урахуванням своєї специфіки. Ніколаєва І. А. виділяє кілька аспектів здоров'я людини: соматичне, психічне й соціальне, які між собою тісно взаємопов'язані [5, с. 72]. Ми вбачаємо, ще одне поняття — це психологічне здоров'я.

Соматичне (фізичне) здоров'я — це стан, при якому у людини саморегуляція функцій і фізіологічні процеси відповідають нормі, спостерігається максимальна адаптація до різних факторів зовнішнього середовища. Основу фізичного здоров'я складають морфологічні і функціональні резерви клітин, тканин, органів і систем органів. Так само соматичне здоров'я характеризується відсутністю хронічних захворювань, фізичних дефектів й функціональних змін в організмі.

Психічне здоров'я — це стан душевного благополуччя, який характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів й забезпечує адекватну умовам дійсності регуляцію поведінки й діяльності.

Психічне здоров'я — одна з найважливіших характеристик особистості людини. Воно відображає особливості генезису і психічного розвитку. Основою психологічного здоров'я є повноцінний психічний розвиток на всіх етапах онтогенезу.

Соціальне здоров'я — це певний рівень розвитку форм й способів взаємодії індивіда із зовнішнім середовищем (соціумом), певний

рівень особистісного розвитку, що дозволяє успішно реалізовувати цю взаємодію.

Психологічне здоров'я — це стану внутрішнього балансу людини, який забезпечує її гармонійний розвиток, емоційну стабільність та взаємодію з навколишнім середовищем.

У процесі формування особистості та забезпечення її здоров'я важливим аспектом є розуміння поняття «гармонійний розвиток». Гармонійний розвиток особистості — процес становлення й розвитку на послідовних вікових етапах та сукупність відповідних результатів на кожному етапі за умови, що вказаний процес і його результати узгоджуються із принципами гармонії.

У гармонізації особистісного розвитку виділяють два аспекти: екстенсивний (поєднання належних здобутків фізичного, розумового, соціального, морального, естетичного розвитку; достатнє оволодіння різними сферами діяльності, сторонами взаємодії з навколишнім світом); інтенсивний тісний, органічний зв'язок властивих людині здібностей, об'єднаних навколо спільного центру, зокрема життєвого, професійного покликання; додержання міри у співвідношенні якостей, що суперечать одна одній, наприклад, налаштованість на спілкування з іншими людьми і на усамотнення; доброякісний перебіг кризових періодів у функціонуванні особистості, відкритість до конструктивних їх розв'язання.

Виходячи з цього, психологічне здоров'я можна визначити як динамічну сукупність особистісних властивостей, які забезпечують: гармонію між різними сторонами особистості, а також між людиною й суспільством; можливість повноцінного функціонування.

Коли мова йде про поняття психологічного здоров'я дитини, необхідно враховувати той факт, що дитина розвивається, з'являються певні вікові новоутворення, що свідчать про наявність розвитку, а отже виникає необхідність розуміння понять «розвитку» та «змін», які відбуваються.

Отже, психологічному здоров'ю відповідає підвищення активності людини для подолання труднощів, усвідомлення взаємозв'язку різних життєвих завдань, можливості мобілізації вольової напруги і адаптації до широкого діапазону соціальних змін. Підвищення активності досягається не за рахунок зміни особистості, а завдяки актуалізації власного внутрішнього потенціалу. Але, кажучи про активність, необхідно пам'ятати, що вона повинна бути обумовлена тільки суспільно необхідною діяльністю, заснованою на

загальнолюдських цінностях. Порушення психологічного здоров'я відповідає вираженому підвищенню тривожності, яке може привести до істотного зниження уваги, особливо довільної.

Критерії психічного та психологічного здоров'я — це основа диференціювання як психологічної допомоги дітям, так і, розуміння того, що стало причиною порушення психологічного здоров'я, і як наслідок, дає змогу встановлювати зв'язок з насильством над дитиною.

Оскільки психологічного здоров'я передбачає наявність динамічної рівноваги між індивідом та середовищем, то ключовим критерієм може стати гармонія між дитиною і соціумом, тобто, здатність пристосування до навколишнього світу, з одного боку, і можливість творчого її перетворення — з іншого.

Нормі ж психічного здоров'я має відповідати відсутність патології, симптомів, що заважають адаптації дитини в суспільстві. Для психологічного здоров'я норма — це наявність певних особистісних характеристик, що дозволяють не тільки адаптуватися до суспільства, а й, розвиваючись, сприяти розвитку суспільства. Норма, таким чином, — це якийсь образ, який служить орієнтиром для організації педагогічних умов її досягнення. Психологічна шкода — це а неможливість розвитку в процесі життєдіяльності, нездатність до виконання свого життєвого завдання.

Виділяють три рівні психологічного здоров'я: креативний, адаптивний та дезадаптивний. У випадках насильства значимим стає показник дезадаптивності. У випадках офіційного звернення до правоохоронних органів цей показник стає основою, яка пов'язує факт насильства з певними змінами у житті дитини, зупиняє її гармонійний розвиток та наносить психологічну шкоду.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що під впливом насильства виникають порушення різних сфер особистості дитини, а саме: емоційної (страх, тривожність, депресія, порушення самооцінки, злість, почуття провини та комплекс неповноцінності, сором); пізнавальної (порушення сприймання, пам'яті, мислення); мотиваційної сфер (знижає інтерес до навчання, праці тощо); сфери самосвідомості (низька самооцінка, підвищений рівень самокритики).

На біологічному рівні (вплив на нервову систему) проявляється гіперзбудливість, соматичні порушення. Таким чином, у випадках насильства в гальмується психічний розвиток дитини.

Насильство щодо дітей — це будь-які дії фізичного, психологічного, сексуального, економічного характеру по відношенню до дітей,

які негативно позначаються на всіх рівнях функціонування дитини (фізіологічному, психічному, особистісному, міжособистісному) і можуть призводити до затримки психічного розвитку та до стійких особистісних змін, які перешкоджають здатності дитини реалізувати себе в майбутньому. За умов насильства гальмується формування психологічних новоутворень дітей та деформується психічний розвиток в цілому.

Насильство — це негативне явище, що призводить до порушення прав і гідності дитини. В основі будь-якого виду насильства лежить психологічне насильство. Як правило, дитина жертва насильства страждає одночасно від кількох видів насильства. В основі оцінки насильства (та його видів) над дитиною лежать норми чинного законодавства держави, які регулюють захист прав дитини та забезпечують здоровий психічний розвиток дитини.

Кочергіна І.А. займаючись проблемою критеріїв психологічного насильства у своїх роботах, класифікує критерії насильства за сферами впливу, а саме:

Образлива поведінка, що впливає на емоційну сферу жертви. Сюди можемо віднести: емоційний тиск, погрози, залякування, приниження, образи жертви і її близьких, ігнорування, нехтування, відкидання, лайка, знецінення почуттів жертви, звинувачення, погрози покарання, непослідовність дій кривдника, пошкодження особистих речей.

Образлива поведінка, що впливає на когнітивну сферу жертви. Сюди відносимо: знецінення інтелекту жертви, спотворення усвідомленості реальності — спроби переконати жертву у її психологічній неадекватності (за Дж. Сонкіним).

Образлива поведінка, що впливає на поведінкову сферу жертви. Тут включаємо: примус, тотальний контроль, заборони, ізоляція, відкидання, переслідування, загроза покарання за певні дії.

Образлива поведінка, що впливає на комунікативну сферу жертви. Сюди можна віднести: обмеження кола спілкування, контроль усіх комунікацій жертви, критика, лайка, відсутність позитивних моментів у спілкування, похвали.

Проаналізувавши індикатори впливу насильства на особистість дитини, що викликають порушення різних сфер (емоційну, когнітивну, соціальну тощо) особистості дитини та критерії насильства за сферами впливу на дитину можна сказати, що порушуються такі сфери дитини: емоційна; пізнавальна; когнітивна; поведінкова;

комунікативна; мотиваційна; сфери самосвідомості. Це означає, що якщо у дитини виявлено порушення хоча б однієї з цих сфер — то є ймовірність негативного впливу, що спричинив психологічну шкоду дитині.

Навколо понять «психологічна шкода», «психологічна агресія» і «психологічне насильство» існує потреба у розмежуванні та розумінні специфіки їх визначення. На наш погляд, визнання психологічної агресії, психологічного насильства та психологічної шкоди є тільки окремих конкретних формах або сферах є непослідовним і неконкретним. Волкова Є.Н. дає детальне визначення цих понять, які ми підтримуємо та пропонуємо використовувати:

Психологічне травмування — будь-які досить серйозні і тривалі негативні соціально-психологічні наслідки взаємодії людини з іншими людьми або її власної індивідуальної активності. При оцінці психотравмування необхідно визначати ступінь тяжкості (незначне, легке, середнє, важке) і основну травмовану сферу (когнітивна, емоційна, поведінкова).

Психологічна агресія (псіхоагресія) — це соціально-психологічний вплив, навмисно націлений на образу, залякування, формування залежності, експлуатацію та інші види заподіяння психологічної, фізичної та матеріальної шкоди іншій людині або групі людей, які не бажають такого звернення та/ або не інформування про наслідки такого впливу.

Психологічне насильство (психонасильство) — це соціально-психологічний вплив, навмисно примушує іншу людину або групу людей до вчинків або поведінки, які не входили в їхні наміри; порушує психологічні кордони особистості або соціальної групи, що здійснюється без інформованої згоди і без забезпечення соціальної та психологічної безпеки індивіда чи групи людей, а також всіх їх законних прав, що приводить до соціальної, психологічної, фізичної або матеріальної шкоди.

Проаналізувавши вищезазначені поняття виникає необхідність виокремити ще одне поняття — психологічна шкода. Пропонуємо наступне розуміння цього поняття:

Психологічна шкода — це неусвідомлюваний особою негативний вплив, який призводить до зміни звичного життя та може спровокувати психічний розлад, або особистісні поведінкові проблеми, які безпосередньо впливають на можливість адаптуватися у нових обставинах.

Виходячи з цього, ми припускаємо, що в основі психологічної травми лежить психологічна шкода, яка за своєю специфікою може мати тимчасовий вплив та не завдавати значного травмування і не бути усвідомленою, хоча для цього можуть існувати наявні ознаки. Як результат, наявність психологічної шкоди та травми слугує для визначення моральної шкоди.

Дані власного дослідження, які проводились із малолітніми жертвами насильства, про які було заявлено до правоохоронних органів дали змогу чіткого розуміння, яким чином насильство впливає на особистість дитини та зміну динаміки її поведінки. Отже, у дослідженні приймали участь діти віком від 3 до 4 років, за кількістю 15 осіб, з них – 5 хлопчиків та 10 дівчат, які проходили по одному кримінальному провадженню. Головними особливостями кримінальної ситуації полягали в тому, що насильство вчинялось знайомою особою (вихователькою), було системним із використанням фізичного та психологічного насильства над дітьми. Їхнім батькам було запропоновано надати дані про розвиток дитини від початку вагітності до моменту дослідження для можливості складення психологічного анамнезу. Розроблений нами психологічний анамнез включав у себе: загальні відомості про батьків та дитину, поведінкові зміни — їх особливості, інтенсивність та умови перебігу; умови і особливості протікання вагітності і пологів; ранній моторний та психоемоційний розвиток дитини; психоемоційний мовленнєвий розвиток, травми та захворювання від 0 до 1 року; історія розвитку дитини від 1 до 3 років: де перебувала дитина в цей період, характер адаптації до дитячого садка, зміни у сімейному, соціальному статусі батьків, їх вплив на загальний стан дитини, мовленнєвий розвиток, особливості емоційного розвитку і комунікативних навичок, особливості сну, особливості пізнавальних інтересів, моторика, формування самостійних навичок охайності, особливості стану здоров'я, неврологічний стан; історія розвитку дитини від 3,5 років до моменту дослідження.

Нижче представлені критерії шкоди для дітей дошкільного віку, які зазнали насильства, та наведена шкала її оцінки: 1. Нічні кошмари (1 раз, оцінюється в 1 бал, декілька разів — 2 бали, постійно — 3 бали). 2. Енурез (3 бали). 3. Поява страхів (1 страх — 1 бал, 2 і більше — 2 бали). 4. Небажання йти до ДНЗ (1 раз — 1 бал, 2-3 рази — 2 бали, постійно — 3 бали). 5. Аутоагресія (2 бали). 6. Агресія по відношенню до близьких (2 бали). 7. Відтворення актів насильства (1 раз — 1 бал, 2-3 рази —

2 бали, постійне відтворення — 3 бали). 8. Бажання роздягнутись до гола (3 бали). 9. Деградація поведінки (1 бал). 10. Часті хвороби (3 бали). 11. Роздратованість (проявляється лише у певних ситуаціях — 2, постійність прояву — 3). 12. Часті плач (проявляється лише у певних ситуаціях — 1, постійність прояву — 3). 13. Замкненість у собі (3 бали). 14. Проблеми ЖКТ (3 бали). 15. Знервованість (постійність прояву — 3). 16. Зміна улюбленого кольору на чорний (2 бали). 17. Дитина перестала захищати себе, давати здачі (2 бали).

Виявлені нами критерії відображають: особливості реакцій вибірки, наявність найбільш поширених симптомів, які зустрічаються у дітей, які стали жертвами насильства, але їх може бути і більше. Тенденції по повних показників можуть характеризуватися: періодом впливу, характером злочинним посягань, індивідуально-психологічними особливостями, тощо.

Всі поведінкові прояви ми розділили на дві категорії — шкода психічному здоров'ю та психологічному здоров'ю. Так, результати шкоди психічному здоров'ю, представлені на рис. 1. Вбачаючи малу кількість критеріїв шкоди психічному здоров'ю ми можемо сказати, що її вплив є дуже значним, адже за умов не надання своєчасної психологічної допомоги або реабілітації дитини, ці критерії можуть трансформуватись у більш серйозні проблеми зі здоров'ям дитини.

Найпоширенішим впливом психічної шкоди дитині є власне часті хвороби дитини (відзначаються у 11 дітей). Така тенденція може свідчити про те, що сама ситуація насильства була постійною, що призводило

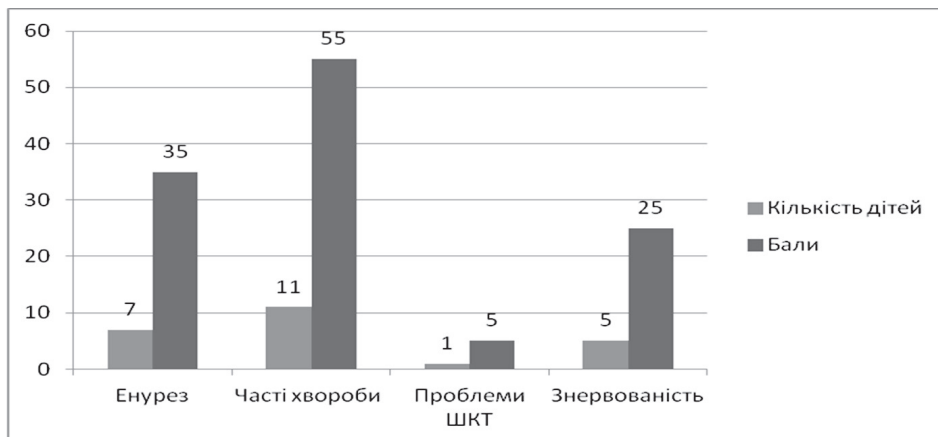

Рис. 1. Аналіз результатів впливу психічної шкоди дитині, яка зазнала насильства.

до підвищення тривожності дітей, як наслідок підвищувався рівень невротизації, чим саме спричинював зниження імунітету дитини. Поява енурезу у дітей (відзначається у 7 дітей), свідчить про наявність у дітей психотравми (з результатів психологічного анамнезу було відомо, що проблем зі здоров'ям діти не мали). Знервованість (у 7 дітей) є процесом роботи нервової системи, особливість якої є неможливість дитини самостійно справитись із ситуацією насильства, що відбувається постійно та за своїм характером має значний негативний вплив на дитину. Стрес значно впливає на організм кожної людини, а особливо дитини. Саме за наявності психологічної нестабільності та емоційних переживань виникає розлади ШКТ (у 1 дитини). Такий прояв у дитини на насильство залежить від особливостей її емоційної сфери — накопичення агресії, високий рівень тривожності, негативна ефективність, тощо.

Аналіз критеріїв впливу на психологічне здоров'я дитини представлений на рис. 2 має більш широкий спектр

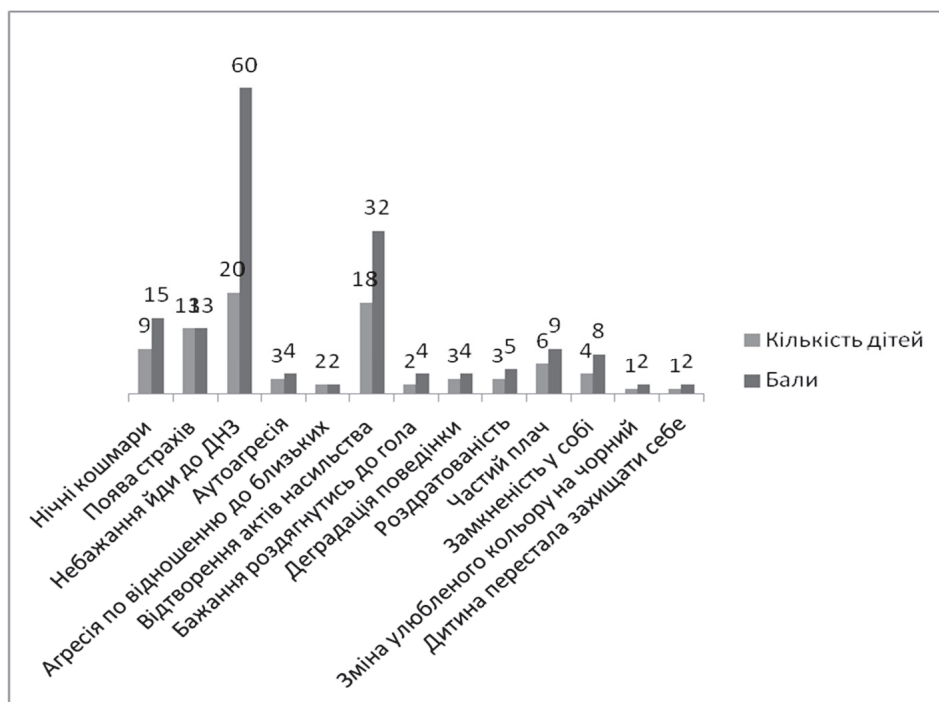

Рис. 2. Аналіз результатів впливу психологічної шкоди дитині, яка зазнала насильства.

впливу. Така розбіжність критеріїв пов'язана з індивідуально-психологічними особливостями дітей, особливостями виховання та спостережливості батьків.

Так, найбільшим показником є небажання дітей йти до дитячого садка (20 дітей), це свідчить про те, що діти таким чином намагаються сигналізувати батькам про те, що з нею відбувається «щось погане» саме у цьому місці, а бо ж з цією людиною. Цей критерій є одним із самих значимих, так як сигналізує про місце або про людину, яка вчиняє насильство. Наступним важливим показником стало відтворення дітьми актів насильства (18 дітей), у зв'язку з малолітнім віком, діти ще неспроможні розуміти характер дій, який з ними вчиняють, тому такі з дії вони відображають у своїй грі, яка є їх провідною діяльністю. Поява страхів (у 13 дітей) являється як захисним механізмом особистості, який включає інстинкт самозбереження, при цьому сигналізуючи про небезпеку, так і проекцією або відображення подій, які відбувались з дитиною.

Висновки. Аналіз результатів дослідження дає змогу констатувати той факт, що у дітей дошкільного віку спрацьовують поведінкові реакції на насильства, які можуть різнитись як у вікових категоріях, так і у різних випадках насильства. Також, важливим аспектом розуміння впливу насильства на дитину є її психологічна шкода, яка за своїм впливом та інтенсивністю наносить більш негативний вплив ніж психічна шкода.

References:

1. Костюк Г. С. Принцип развития в психологии // Избр. психол. труды. Москва, 1988;
2. Кочергіна І.А. Критерії та форми психологічного насильства // Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2016. Випуск 33. Проблеми сучасної психології. С. 314—326.
3. Лазурский А. Ф. Классификация личностей. Ленинград, 1924; Додонов Б. И. Гармоническое развитие и типологическое своеобразие личности // Психология формирования и развития личности. Москва, 1981;
4. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л. Соціально-психологічні аспекти проблеми насильства / Навчально-методичне видання. — К., 2003. — 344с.
5. Николаева И. А. Теоретические основы исследования психологического здоровья человека / И.А. Николаева // Поволжский педагогический поиск. — 2014. — №2 (8). — С. 72—75.

6. Ньюкомб Н. Развитие личности ребенка. 8-е междунар. изд. — СПб.: Питер, 2002. — 640с.
7. Овчарова Р.В. Практическая психология образования: Учеб. Пособие для студ. психол. фак. Университетов. — М.: Издательский центр «Академия», 2003. — 448 с.
8. Психология здоровья: учебник для вузов / под. ред. Г.С. Никифорова. — СПб.: Питер, 2006. — 607 с.
9. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості у межах і за межами буденності. К., 2003.
10. Хухлаева О. В. Коррекция нарушений психологического здоровья дошкольников и младших школьников. Москва: Академия, 2003. — 184 с.

Transliteration of References:

1. Kostiuk H. S. Pryntsyyp razvytyia v psykholohyy // Yzbr. psykhol. trudy. Moskva, 1988;
2. Kocherhina I.A. Kryterii ta formy psykholohichnoho nasylstva // Zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy zbirnyk naukovykh prats K-PNU imeni Ivana Ohienka, Instytutu psykholohii imeni H.S.Kostiuka NAPN Ukrainy. 2016. Vypusk 33. Problemy suchasnoi psykholohii. S. 314—326.
3. Lazurskyi A. F. Klassyfykatsyia lychnosti. Lenynhrad, 1924; Dodonov B. Y. Harmonycheskoe razvytye y typolohycheskoe svoeobrazye lychnosti // Psykholohyia formyrovanyia y razvytyia lychnosti. Moskva, 1981;
4. Maksymova N. Yu., Miliutina K. L. Sotsialno-psykholohichni aspekty problemy nasylstva / Navchalno-metodychne vydannia. — K., 2003. — 344s.
5. Nykolaeva Y. A. Teoretycheskye osnovy yssledovanyia psykholohycheskoho zdorovia cheloveka / Y.A. Nykolaeva // Povolzhskiy pedahohycheskyy poysk. — 2014. — №2 (8). — S. 72—75.
6. Niukomb N. Razvytye lychnosti rebenka. 8-е mezhdunar. yzd. — SPb.: Pyter, 2002. — 640s.
7. Ovcharova R.V. Praktycheskaia psykholohyia obrazovanyia: Ucheb. Posobyе dlia stud. psykhol. fak. Unyversytetov. — M.: Yzdatelskyy tsentr «Akademyia», 2003. — 448 s.
8. Psykholohyia zdorovia: uchebnyk dlia vuzov / pod. red. H.S. Nykyforova. — SPb.: Pyter, 2006. — 607 s.
9. Tytarenko T. M. Zhyttievyi svit osobystosti u mezhakh i za mezhamy budennosti. K., 2003.
10. Khukhlaeva O. V. Korrektsyia narushenyi psykholohycheskoho zdorovia doshkolnykov y mladshykh shkolnykov. Moskva: Akademyia, 2003. — 184 s.

The Author

Kozlova Anna

*Postgraduate Student of the Department of
Psychodiagnostics and Clinical Psychology, Faculty of
Psychology, Taras Shevchenko National University of
Kyiv, Project Manager,
LLC "Publishing Group" School World ",
Kyiv, Ukraine
E-mail: Chanakozlova@gmail.com*

Abstracts

КОЗЛОВА АННА. Особливості психологічної шкоди, завданої дитині-жертві насильства. У статті висвітлено особливості впливу насильства над дітьми через призму психічного та психологічного здоров'я. Представлено власно розроблений психологічний анамнез, який дозволяє визначити особливості розвитку дитини до моменту дослідження. Подано результати власного дослідження впливу насильства над дітьми дошкільного віку та визначено силу впливу шкоди психічному та психологічному здоров'ю дитини.

Ключові слова: психічне здоров'я, психологічне здоров'я, насильство, психологічна шкода, жертва насильства.

КОЗЛОВА АННА. Особенности психологического вреда, причиненного ребенку-жертве насилия. В статье отражены особенности влияния насилия над детьми через призму психического и психологического здоровья. Представлен собственно разработанный психологический анамнез, который позволяет определить особенности развития ребенка до момента исследования. Представлены результаты собственного исследования - влияния насилия над детьми дошкольного возраста и определена сила влияния вреда психическому и психологическому здоровью ребенка.

Ключевые слова: психическое здоровье, психологическое здоровье, насилие, психологический вред, жертва насилия.

KOZLOVA ANNA. Specifics of the psychological damage tasks to the child-victims of violence. The article highlights the impact of violence against children through the prism of mental and psychological health. Represented by own developed psychological history, which allows

determining the features of the child's development up to the moment of research. The results of the research on the impact of violence of preschool children and determined force of impact damage to the mental and psychological health of the child.

Keywords: *mental health, psychological health, violence, psychological harm, the victim of violence.*

KOZŁOWA ANNA. Osobliwości krzywdy psychologicznej, której doznało dziecko-ofiara przemocy. W artykule podkreślono wpływ przemocy wobec dzieci przez pryzmat zdrowia psychicznego i psychologicznego. Przedstawiono opracowaną przeze mnie anamnezę psychologiczną, która pozwala określić cechy rozwoju dziecka aż do momentu badań. Przedstawiono wyniki własnych badań nad wpływem przemocy wobec dzieci w wieku przedszkolnym oraz określono wpływ szkody na zdrowie psychiczne i psychologiczne dziecka.

Słowa kluczowe: *zdrowie psychiczne, zdrowie psychologiczne, przemoc, krzywda psychologiczna, ofiara przemocy.*